

Tıp Fakültelerinde Empati Eğitime Genel Bir Bakış, Geliştirmek İçin Neler Yapılabilir?

An Overview Of Empathy Education In Medical Schools, What Can Be Done To Improve?

Esra Sağlam (ORCID: 0000-0002-0021-8400)

Sorumlu Yazar:

Esra Sağlam

Maltepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi Anabilim dalı Feyzullah cad. No:39

Maltepe/İstanbul/Türkiye

Cep Tel: +90-533 423 18 22 İş Tel: +90-216-626 10 50/Dahili. 2709

e-posta: esra.k.saglam@gmail.com

Anahtar Sözcükler:

tıp eğitimi, iletişim becerileri, empati

Keywords:

medical education, communication skills,

empathy

Gönderilme Tarihi

Submitted: 25/01/2019

Kabul Tarihi

Accepted: 21/05/2019

ÖZET:

Empati tıpta vazgeçilmez bir beceridir ve profesyonelliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Dünya tıp literatürü incelendiğinde, empati, yeterli bilimsel ilgiyi görmemiş ve tıbbın biyomedikal parçasının gölgesinde kalmakta olmasına rağmen etkili iletişim becerileri açısından tıp disiplinlerinde giderek önem kazanan bir kavram haline gelmektedir. Günümüzde, iletişim becerileri ve onun bir parçası olan empati eğitimi dünyanın pek çok ülkesinde, tıp fakültelerinin akademik programlarında yer almaktadır. Empati konusunda yapılan çalışmalar, bazı tutarsızlıklar taşısa da, tıp eğitimi süreci ve sonrasında empatide önemli kayıplar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu olumsuz durumun eğitim müfredatında yapılacak değişiklikler ile telafi edilebileceği düşünülse de, bu konuda yapılan çalışmalar, empati yeteneğini geliştirmek için yapılacak müfredat reformları ve revizyonların, tıbbın özündeki modernist paradigmaya değil, insani ilişkiler, empati ve şefkat üretmeye dayanan felsefi paradigmaya dayandırılması gerektiğini düşündürmektedir.

ABSTRACT:

Empathy is an indispensable skill in medicine and an integral part of professionalism. When the world medical literature is analyzed, empathy is a concept that has gained inadequate scientific interest and has been in the shadow of the biomedical part of medicine and has gained importance in medical disciplines in terms of effective communication skills.

Makale Künyesi: Sağlam, E. Tıp Fakültelerinde Uygulanan Empati Eğitimi Başarılı mı? Neler Yapılabilir? Tıp Eğitimi Dünyası. 2019;18(55): 62-69

Nowadays, communication skills education and which are part of empathy, are included in the academic programs of the faculties of medicine in many countries of the world. Although the studies on empathy have some inconsistencies, there are significant losses in empathy during and after medical education. It is thought that this negative situation can be compensated by changes in the education curriculum. Studies on this issue suggest that curriculum reforms and revisions to improve empathy should be based not on the modernist paradigm of medicine, but on the philosophical paradigm based on producing human relations, empathy and compassion.

GİRİŞ:

İnsanlık tarihi kadar eski olan empati, duygusal zekanın bir parçası ve etkili iletişim becerileri açısından tıp disiplinlerinde giderek önem kazanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kişinin kendini karşısındaki kişinin yerine koyarak, olaylara onun bakış açısı ile bakması, o kişinin duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlaması ve bu doğrultuda uygun davranış geliştirmesi olarak tanımlanmaktadır (1). Kimi yazarlar empatiyi afektif (2-3) bir süreç olarak, kimileri de bilişsel (4-5) bir süreç olarak tanımlasa da, günümüzde empatinin, hem afektif (duygusal empati) hem de kognitif (bilişsel empati) süreçlerin katkısıyla ortaya konan, birden çok boyutu olan bir yeti olduğu kabul edilmektedir (6). Hasta hekim iletişiminin etkili bir parçası olan hekimlerin empati becerileri, hastanın içinde bulunduğu durumu ve duygularını anlamayı, anladığını hissettirmeyi, hasta bakış açısıyla bakabilmeyi sağlamaktadır. Tarih boyunca, hekimler ve hastaları arasında var olan sıkı ilişki önceleri, hasta ile hekim arasında bireysel etkileşimler şeklinde gelişmiş olsa da, günümüzde, sağlık hizmeti sunumunun kurumsallaşması nedeni ile çok bileşenli daha kompleks ilişkiler haline gelmektedir (7). Empati tıp eğitiminde profesyonelliğin önemli

bir parçası olmasına rağmen, yakın zamana kadar hekim-hasta iletişimi içinde, dünya tıp ortamında yeterli bilimsel ilgiyi görmediği ve tıbbın biyomedikal kısmının gölgesinde kaldığı gözlenmektedir.

Bu derlemede amaç, hekimin tıp eğitimi sonucu kazanması beklenen profesyonellik, sağlık savunuculuğu, ekip üyesi, danışman, yönetici, lider/iletişimci olma özelliklerine büyük katkı sağlayacak olan empati eğitiminin, günümüz tıp eğitimindeki yeri ve durumunu genel bir bakış açısı ile incelemek, bu eğitimleri hasta ve hekim açısından daha faydalı hale getirebilmek amacı ile, yeni eğitim modelleri hakkında öneriler sunabilmektir.

BİR HEKİM İÇİN EMPATİ NİÇİN GEREKLİDİR

Hekimler gittikçe bilim, teknoloji ve tıp ekonomisi gibi biyomedikal parametrelere odaklanması ile birlikte, tıp fakültelerinin hastaları ile empatik ilişki kuramayan, onları anlayamayan hatta bunlar için çaba göstermeyen hekimler yetişmekte olduğuna dair bir anlayış gittikçe yaygınlaşmaktadır. Hasta hekim arasındaki empati (klinik empati) “hastanın iç deneyimlerini ve bakış açısını anlama ve bu anlayışla iletişim kurma yeteneği içeren bilişsel bir özellik” olarak tanımlanmaktadır (8). Hastasıyla empati kurabilen hekim, hastasının sorunlarını daha derinlemesine anlar, onların çözümünde daha etkili olmaktadır. Klinik tıbbın temelini oluşturan, hasta hekim iletişiminin, hastanın yaşam kalitesini artırdığı, özellikle psikosomatik semptomların giderilmesinde çok önemli olduğu bunun yanısıra plazma glukozu, kan basıncı gibi objektif, ölçülebilen parametrelerin normal sınırlar içine çekilmesinde de olumlu katkılarının olduğu bildirilmektedir (9,10,11).

Yapılan çalışmalarda, hekimlerin diğer meslek gruplarından daha fazla empati becerisine sahip olduğu görülmektedir (12). Hekim ve sağlık çalışanlarının empati becerisinin diğer

meslek guruplarına göre yüksek oluşu, hem eğitim hem de meslek yaşamları boyunca yoğun insan ilişkisi yaşamalarına bağlanmaktadır (13). Kadın hekimlerin empati becerisi erkek hekimler ile karşılaştırıldığında daha yüksek olarak bulunduğu gibi (8), hastayla bire bir temas kuran, hekimlerin empati becerilerinin teknolojiyi daha çok kullanan, hasta ile karşılaşmayan hekim guruplarına göre daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir (14). Tıp eğitimi alanında yapılan pek çok yayında kişiler arasında sağlıklı iletişimin kurulmasında önemli bir role sahip empatik becerinin önemi vurgulanmakta, doktorun empati yeteneği ile, hasta memnuniyeti, tedaviye bağlılık, daha iyi klinik sonuçlar, ve daha düşük malpraktis arasında güçlü bağlar kurulmaktadır (6).

TIP EĞİTİMİNDE EMPATİNİN YERİ:

Tıpta empati becerisi, önemli bir yeterlilik olan profesyonelliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Günümüzde, gelişen teknoloji ve sağlık hizmetlerinin kurumsallaşması ile beraber, hasta hekim ilişkisi ve empatinin önemi geri plana atılmış gibi görünse de, hastanın memnuniyeti ve tedaviye uyumu, hekimin mesleki tatmini açısından değerlendirildiğinde iletişim ve empati becerileri günümüz tıp eğitiminde ve hekimlik uygulamalarında giderek artan bir değer haline gelmektedir (15,16).

Hekimlerin hastalarının sosyal ve psikolojik sorunlarına, profesyonelce yaklaşabilmeleri için, iletişim ve empati yeteneklerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu yetenekler bir dizi psikososyal unsuru da içerdiği için tıp eğitimi, hekim adayına hasta hekim ilişkisinin tıbbi boyutunu yürütecek bilgi beceriyi kazandırdığı gibi psikososyal boyutunu yürütecek bilgi beceriyi de kazandırmalıdır. Hekim adayı klinik eğitim döneminde, hastaların sağlık sorunlarının yanısıra psikolojik ve sosyal sorunlarıyla da karşılaşmaya başlamaktadır. Bu sorunlara bilinçli ve duyarlı biçimde yaklaşabilmesinde, onları tanıma ve onlarla başa çıkma yolları

konusunda örgün eğitim alması önemlidir (8,17).

Empatinin kaynağı tam olarak bilinmese de; kişilik yapısıyla ilişkili olduğu ve eğitim programlarıyla geliştirilebileceği düşünülmektedir. Günümüzde iletişim becerileri eğitimi, pek çok ülkenin, birçok tıp fakültesinin akademik programlarında yerini almaktadır. Günümüzde empati gibi duygusal zeka ile ilgili becerilerini hekim olmakta anahtar rol oynadığı düşünülmekte, bu kapsamda duygusal zekanın, tıp fakültelerine başvuranlarda iletişim becerileri ve kişiler arası ilişkiler bakımından aranması gereken bir özellik olduğu savunulmaktadır (18).

Hem lisans hem de lisansüstü tıp eğitimi sürecinde empati becerilerinin geliştirilmesi, eğitim ve meslek kuruluşları tarafından önerilmektedir. British Medical Council'in "Yarının Doktorları 2003" raporunda, iletişim becerileri eğitimi, modern eğitim programlarının önemli bir parçası olarak kabul görmüş öğrenim hedefi olarak yayınlamıştır. Amerikan Tıp Kolejlere Birliği'nin (AAMC) 1998 raporunda, iyi bir hasta-hekim ilişkisini sağlamak için empatinin geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmış, öğrenme hedeflerinden birisi olarak belirlenmiştir. AAMC, tıp fakültelerinin, hastalara şefkatli ve empatik yaklaşan ve empati göstererek hastanın bakış açısını anlayabilen hekimleri eğitmek için çaba göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. Buna ek olarak, Amerikan İç Hastalıkları Kurumu (ABIM), empati dahil olmak üzere insani özelliklere hekimlerin mutlaka sahip olması gerektiğini rapor etmektedir. Bu önerilere rağmen, öğrencinin empati düzeyi ve onu etkileyen faktörler, 'hekim- empati', tıp eğitiminde henüz keşfedilmemiş nispeten yeni bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir.

Empati konusunda yapılan çalışmalar, bazı tutarsızlıklar taşısa da, tıp eğitimi süreci ve sonrasında empatide önemli kayıplar olduğunu ortaya koyan pek çok çalışma

mevcuttur (11,17,19). Tıp eğitimi boyunca empati azalıyor olsa da, bu olumsuz durumun eğitim müfredatında yapılacak değişiklikler ile telafi edilebileceği düşünülmektedir (20). Bu konuda çok titiz ve müfredat içeriğini irdeleyen araştırmalara ihtiyaç olduğu savunulmaktadır. 2016 yılında yapılmış olan bir sistematik araştırmada, doktor-hasta ilişkilerinde empatinin tanıdık bir konu ve tıp eğitimcileri için önemli bir hedef olduğu, ama bu konuda anlaşmazlıklar bulunduğu, tıp eğitiminde empati ile ilgili araştırmaları teşvik etmek gerektiği sonucuna varılmıştır (21).

Ülkemizde bu konuda yapılmış olan çalışmalar değerlendirildiğinde; 2015 yılında araştırma görevlisi hekimler üzerinde yapılan bir çalışmada empati yetenekleri ölçülmüş ve orta düzeyde bulunmuştur (22). 2015 yılında, tıp fakültesi dönem I, II, III öğrencileri arasında yapılan bir diğer çalışmada öğrencilerin empati yetenekleri ölçülmüş olsada, empati yeteneğinin, eğitim sürecinden nasıl etkilendiği sorgulanmamıştır (23). 2017 yılında yayınlanan sistematik araştırmada ise tıp eğitimcilerinin empati yetenekleri ve bunun eğitim üzerine olan etkileri raporlanmıştır (24). 2017 yılında Türkiye’de yapılan diğer bir çalışmada ise, tıp fakültesinin ilk 3 yılındaki öğrenciler, sınıf bazında karşılaştırılarak kesitsel bir araştırma yapılmış ve zorlu tıp eğitiminin öğrencileri hastaların sorunlarına duyarsız hale getirdiği sonucuna varılmıştır (25).

EMPATİ EĞİTİM İLE ARTIRILABİLİR Mİ?

Diğer bireysel özellikler gibi, empati bireyler arasında değişiklikler göstermektedir. Bireyler birbirleri ile karşılaştırıldıklarında, gelişimsel, sosyal, eğitimsel ve bireysel faktörlerin bir sonucu olarak daha az veya daha çok empatiye sahip olabilmektedirler. Empati, kültürler ve ülkeler arasında da farklar gösterebilir. Empatinin kaynağı tam olarak bilinmese de; empatinin kişilik yapısıyla ilişkili olduğu ve

eğitim ile geliştirilebileceği düşünülmektedir. Literatürde empati becerisinin planlı bir eğitim ile arttığına dair çalışmalar bulunmaktadır (26-27). Tıp öğrencilerinin empati becerilerini artırmaya yönelik eğitimlerin başarılı olduklarına yönelik çalışmalar mevcuttur. Bu konuda yapılan çalışmaların ilk örneklerinden biri Hollanda Maastricht Üniversitesi’nde yapılan iletişim becerileri ile ilgili müfredat değişiklikleri sonrasında, dört yıl boyunca iletişim becerileri konusunda yapılan eğitimin sonuçlarının yayınlanması ile elde edilmiştir. Bu yayınlarda programın içeriğinin iletişim becerilerini en çok etkileyen faktör olduğu konusunda fikir birliği vardır (28-29). Bu eğitimler sürecinde, temel bilimler aşamasında, empati becerisinin tanıtılması, klinik sınıflarda ise kazandırılması amaçlanmaktadır. Geçmişten günümüze usta çırak ilişkisi içinde yön verilen tıp eğitimi kapsamında, klinik eğitime katılan öğrenciler için, eğitmenleri, hasta-hekim ilişkisi konusunda rol model olmaktadır. Yapılan çalışmalarda, empati becerisini kazanmanın daha çok rol modeliyle etkileşme sonucu meydana geldiği gözlemlenmiştir (30-31). Son yıllarda yapılan çeşitli çalışmalarda eğitim sonrası empati ölçümlerinde kimi zaman artışlar, kimi zaman da düşüşler bildirilmektedir (8-30-31-32). Hojat ve arkadaşlarının (2004) üçüncü sınıf öğrencileriyle gerçekleştirdikleri çalışmada empati puanlarının eğitimden sonra düşme göstermesi göz önüne alındığında, yeni çalışmalarda özellikle tıp eğitiminin ilerleyen yılları içinde aynı öğrenci grubunun tüm sınıflarda gelişiminin izlenmesinin uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Tıp fakültesi birinci sınıf öğrencilerinin iletişim becerileri eğitimi sonrasında empati bilgilerinin artıp artmadığının incelendiği bir çalışmada eğitim öncesi ve sonrasında öğrencilerin çoğunun empati ile ilgili bilgilerinin arttığı, fakat öğrencilerin % 30’unda empati ile ilgili beceriler açısından bir ilerleme olmadığı görülmüştür (33). Rees ve Sheard İngiltere’de

Nottingham ve Leicester Üniversitelerinde birinci sınıf öğrencilerinin eğitim öncesi ve sonrası iletişim becerileri ve empatiye yönelik tutumlarını ölçtükleri çalışmada öğrencilerin, eğitimden sonra daha düşük olumlu tutuma sahip olduklarını bildirmişlerdir (34).

TIP EĞİTİMİ BOYUNCA NELER YAPILABİLİR

Shapiro yazmış olduğu derlemede, tıp fakültesi eğitimi boyunca yapılan iletişim becerileri derslerini değerlendirdiğinde, elde edilen çok farklı sonuçların nedenlerini irdelemiş ve önemli müfredat reformlarına ve revizyonlarına rağmen, iletişim becerilerinin istenilen düzeyde gelişmemesinin sebebinin, tıbbın özünde modernist paradigmayı bırakmaya gönüllü olmayan bir eğitim modeline bağlı kalınmasının olduğunu belirtmiştir (35). 2018 yılında yapılan bir çalışmanın sonucunda, tıp öğrencilerin empatik davranışlarının, öğrenci ve hastaya ait bireysel özelliklerinden, genel çevre koşullarından ve müfredattan etkilendiği vurgulanmış empatik gelişimde, iletişim derslerinin, uygulamalı derslerde edinilen deneyimlerin ve olumlu rol modellerin önemine değinilmiş, empati bilgisinin deneyimlere yansımaları sağlayacak koşullar yaratmanın öneminden bahsedilmiştir (36). Hastalarla nasıl ilişki kurulacağına uygulamalar ile anlatılması gibi, sosyal alanlarla alakalı, yararlı ve uygulanabilir bilgi aktarımlarının da bu eğitimlerde çok faydalı olacağı öngörülmüştür (35). Yapılan çalışmalarda, bugüne kadar yapılan teorik ve pratik uygulamalara, yaşayarak öğrenme aktivitelerinin de eklenmesi önerilmektedir (35,36,37,40). Tıp eğitimi sürecinde kullanmakta olduğumuz probleme dayalı etkileşimli öğrenme yöntemleri olan, olguya dayalı öğrenme, probleme dayalı öğrenme, takım çalışmasına dayalı öğrenme, olguya dayalı birlikte öğrenme gibi metodlarının özünü oluşturan hasta senaryoları, hastanın tıbbi problemleri yanında hasta ile empatik

ilişki kurma becerisini geliştirecek şekilde hazırlanması, sınavlar sırasında hastaya empatik yaklaşımında değerlendirilmesi tıp fakültesi öğrencilerinin empatik gelişim için çok faydalı olabileceğini düşündürmektedir. Araştırmalar tıp öğrencisi tutumları ve empatik hasta yaklaşımlarındaki en önemli etkinin hastalarıyla ortak insanlık bağlarını içselleştirmiş, şeffaf ve farkındalığı yüksek, pozitif hekim rol modelleri olduğunu göstermektedir (37, 38, 39). Bu bağlamda, rol model olan öğretim üyelerine empati eğitimi konusunda eğitici eğitimlerinin verilmesi büyük fayda sağlaması mümkün olabilir.

Bunların dışında tüm eğitim dönemlerini içerecek şekilde, yapılandırılmış, dikey, empati geliştirme programları hazırlanabilir. Bu programların müfredatı, öğrencinin hastaneye yatırılması (41), poliklinik ziyaretleri sırasında hastalara eşlik etmesi (35), hastaları evde ziyaret etmesi (35), empatiyi güçlendirici iletişim atölyelerine katılması (42), drama aktiviteleri (43), hastalara ait anıların yazılması (44), hastalık ve engelli bireylerin deneyimleri ile ilgili olarak kitap ve şiir okumaları, film seyretmeleri ve bunları aralarında tartışmalarını içerebilir (35).

SONUÇ:

Tıp eğitimi literatürü, empati başlığı altında tarandığında, hekim olmanın çok önemli bir bileşeni olduğu konusunda fikir birliği olmasına rağmen, yapılan eğitimler sonucunda yeterli ilerlemelerin kaydedilemediği empati konusunun hala bilinmezlikler ile dolu olduğu belirtilmektedir. Empatik davranış modelini 'bilir' düzeyinden 'yapar' düzeyine çıkarılması gerekli olduğu çalışmaların ortak fikri olarak değerlendirildiğinde, empatinin öğrenciler tarafından içselleştirilmesini sağlayacak 'yaşayarak öğrenme' eğitim modellerine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, bilimsel paradigmanın ortaya çıktığı mantıksal-bilimsel yaklaşımlarımız olduğu gibi, insanlar

arasındaki doğru ilişki, empati ve şefkat üretmek için bazı felsefi yaklaşımlara da ihtiyacımız olduğu göz önüne alınmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Dökmen Ü. İletişim Çatışmaları ve Empati. İstanbul, Sistem Yayıncılık, 2004; 135-37.

2. Eisenberg N, Miller PA. Empathy and prosocial behaviour. *Psychol Bull* 1987; 101: 91-119

3. Chakrabarti B, Baron-Cohen S. Empathizing: neurocognitive developmental mechanisms and individual differences. *Progress Brain Res* 2006;156: 403-417

4. Davis M H. Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *J Pers Soc Psychol* 1983; 44: 113- 126

5. Baron-Cohen S, Wheelwright S. The empathy quotient: an investigation of adults with Asperger syndrome or high functioning autism and normal sex differences. *J Autism Dev Disord* 2004; 34: 163-175

6. Di Blasi Z, Harkness E, Ernst E, Georgiou A, Kleijnen J. Influence of context effects on health outcomes: A systematic review. *Lancet*. 2001;357:757–762

7. Kadioğlu S, Oya Ögenler O, Kadioğlu F, Okuyaz S. Klinik Eğitimin Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Empati Düzeyine Etkisi. İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 2011;18(1):33-37

8. Hojat M, Gonnella JS, Nasca TJ, Mangione S, Vergare M, Magee M. Physician empathy: Definition, components, measurement, and relationship to gender and specialty. *Am J Psychiatry*. 2002;159:1563–1569

9. Suchman A, Markakis K, Beckman H, Frankel R. A model of empathic communication in the medical interview , *JAMA*.1997;277:678–82.

10.Griffin SJ, Kinmouth A, Veltman M, Grant J, Stewart M. Effect on health-related outcomes of interventions to alter the interaction between patients and practitioners: A systematic review of trials. *Ann Fam Med* 2004; 2:595–608.

11 Neumann M, Edelhäuser F, Tauschel D, et al. Empathy Decline and Its Reasons: A Systematic Review of Studies With Medical Students and Residents. *Academic Medicine* 2011;86(8):996-1009

12. Bayam G, Şimşek EU, Dilbaz N. Üç farklı meslek grubunda empatik beceri düzeylerinin karşılaştırılması. *Kriz Dergisi*, 1995;3:205-7.

13. Mercer SW, Howie JGR. CQI-2 – a new measure of holistic interpersonal care in primary care consultations. *British Journal of General Practice*. 2006;56:262–268.

14.Akgöz S, Özçakır A, Atıcı E, Altınsoy Y, Tombul K, Kan İ. Uludağ Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde çalışan hekimlerin empatik eğilimleri. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 2005;13:97-10

15. Dereboy Ç, Harlak H, Gürel S, Gemalmaz A, Eskin M. Tıp eğitiminde eş duyumu öğretmek. *Türk Psikiyatri Dergisi* 2005; 16:83-9.

16. Hemmerdinger JM, Stoddart SD, Lilford RJ. A systematic review of tests of empathy in medicine. *BMC Med Educ* 2007;7:24.

17. Hojat M, Vergare MJ., Maxwell K, Brainard G, Herrine SK, Isenberg GA et al. The devil is in the third year: A longitudinal study of erosion of empathy in medical school. *Academic Medicine* 2009;84:1182-91.

18. Carr S.E. Emotional intelligence in medical students: does it correlate with selection measures? *Medical Education* 2009;43:1069–77.
19. Rosenthal S, Howard B, Schluskel YR, et al. Humanism at heart: Preserving empathy in third-year medical students. *Acad Med.* 2011;86:350–358.
20. Batt-Rawden, Samantha A. Margaret S. MD et al Teaching Empathy to Medical Students: An Updated, Systematic Review *Acad Med.* 2013; p 1171–1177
21. Sandra H Sulzer, N W Feinstein, Claire L Wendland Assessing Empathy Development In *Medical Education: A Systematic Review; Medical Education* 2016; 50: 300–310
22. Bozkir Ç, Tekin Ç, Mete B, et Al. Communication Skills, Empathic Tendency And Affecting Factors Of Assistant Doctors In Inonu Universty, Faculty Of Medicine, Malatya; *Medicine Science*; 2015,3
23. Yeniçeri EN, Yıldız E, Seydaoğulları A, et Al. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Duyusal Zeka Ve Empati İlişkisi, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi* 2015;19(2):58-66
24. Demirören M, Etkili İletişim, Türkiye Klinikleri *J Med Educ-Special Topics* 2017;2(3):152-8
25. Igde FA, Sahin MK, Changes in Empathy during Medical Education: An Example from Turkey, *Pak J Med Sci.* 2017 Sep-Oct; 33(5): 1177–1181.
26. Shapiro J, Morrison EH, Boker JR. Teaching empathy to first year medical students: evaluation of an elective literature and medicine course. *Education for Health Journal* 2004;17:73-84
27. Jeffrey D. A meta-ethnography of interview-based qualitative research studies on medical students' views and experiences of empathy. *Med Teach.* 2016;38:1214–20.
28. Van Dalen J, Bartholomeus P, Kerkhofs E, et al. Teaching and Assessing communication skills in Maastricht: The first twenty years. *Medical Teacher*, 2001, 23(3): 245-251.
29. Van Dalen J, Bartholomeus P, Kerkhofs E, et al. Factors influencing the effectiveness of communication skills training: Programme contents outweigh teacher's skills. *Medical Teacher*, 2009, 21:308-11.
30. Hojat M, Gonnella JS, Mangione S, Nasca TJ, Veloski JJ, Erdmann JB et al. Empathy in medical education and patient care. *Acad Med* 2001;76:669
31. Hojat M, Gonnella JS, Mangione S, Nasca TJ, Magee M. Physician empathy in medical education and practice: Experience with the Jefferson scale of physician empathy. *Seminars in Integrative Medicine* 2003:1:25-41
32. Hojat M, Gonnella JS, Mangione S, Nasca TJ, Magee M. An empirical study of decline in empathy in medical school. *Med Educ.* 2004 Sep;38(9):934-41.
33. Winefeld, Chur-Hansen, Evaluating the outcome of communication skill teaching for entry-level medical students: does knowledge of empathy increase? *Med Educ*, 2000, 34:90-4.
34. Rees C ve Sheard C, Evaluating first year medical students' attitudes to learning communication skills before and after a communication skills course *Medical Teacher*, 2003, 25: 302-307.

35. Shapiro J. Walking a mile in their patients' shoes: empathy and othering in medical students' education. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine* 2008, 3:10
36. Pohontsch NJ, Stark A, Ehrhardt M, T Kötter T, Scherer M. Influences on students' empathy in medical education: an exploratory interview study with medical students in their third and last year. *BMC Med Educ.* 2018; 18: 231.
37. Weissman PF, Branch WT, Gracey CF, Haidet P, Frankel RM: Role modeling humanistic behavior: learning bedside manner from the experts. *Acad Med* 2006, 81:661-7.
38. Eikeland H-L, Ørnes K, Finset A, Pedersen R. The physician's role and empathy - a qualitative study of third year medical students.. *BMC Med Educ.*2014;14:165.
39. West CP, Shanafelt TD. The influence of personal and environmental factors on professionalism in medical education. *BMC Med Educ.* 2007;7:29
40. Ahrweiler F, Scheffer C, Roling G, Goldblatt H, Hahn EG, Neumann M. Clinical practice and self-awareness as determinants of empathy in undergraduate education: a qualitative short survey at three medical schools in Germany. *GMS Z Med Ausbild.*2014;3
41. Markham B: Medical students become patients: a new teaching strategy. *J Med.* 1979, 54: 416-18.
42. Dow AW, Leong D, Anderson A, Wenzel RP, : Using theater to teach clinical empathy: a pilot study. *J Gen Intern Med.* 2007 May 8,
43. Charon R: Reading, writing, and doctoring: literature and medicine. *Am J Med Sci.* 2000, 319: 285-291.
44. Shapiro J, Duke A, Boker J, Ahearn CS: Just a spoonful of humanities makes the medicine go down: introducing literature into a family medicine clerkship. *Med Educ.* 2005, 39: 605-12